

A THETIKUS ÍTÉLETEK SZEMANTIKAI SZERKEZETÉRŐL*

MALECZKI MÁRTA

SZTE Általános Nyelvészeti Tanszék
maleczki@hung.u-szeged.hu

1. A probléma: thetikus és kategorikus ítéletek

Az utóbbi évtizedekben több, eltérő problémákat tárgyaló nyelvészeti munkában érveltek amellelt – Brentanora és tanítványára, Martyra hivatkozva –, hogy érdemes különbséget tenni két alapvető ítélettípus között (ld. pl. Kuno 1972; Ladusaw 1994; Lambrecht 1994; Sasse 1991). E kutatók szerint a természetes nyelvekben léteznek az (eddig formális nyelvészeti vizsgálódásokban domináns szerepet játszó) ún. kategorikus ítéletek (ld. (1), (2), (3)) mellett alapvetően másféle szerkezetű, thetikusnak nevezett ítéletek (ld. (4), (5)) is:

- (1) *Minden ember halandó.*
- (2) *Johanna sakkozik.*
- (3) *A macska a szőnyegen van.*
- (4) *Villámlik.*
- (5) *Bejött egy cica.*

A thetikus és kategorikus ítéletek „logikai szerkezete”¹ közötti alapvető különbséget úgy jellemzik általában, hogy világos predikátum-argumentum struktúrája csak az utóbbiaknak van, a thetikus ítéletekben nincs logikai alany, ezek egyszerű deskripciók (állításai vagy tagadásai, ld. Ladusaw 1994). A thetikus ítéletek – szemben a kategorikusakkal – azért „egyszerű leírások”, mert nem egy tulajdonságot állítanak vagy tagadnak jól meghatározható argumentumokról, hanem mindössze *prezentálnak* egy objektumot (ld. (5)) vagy eseményt (ld. (4)); azaz pusztán leírásokat jelenítenek meg (Ladusaw 1994: 224). Vagyis a thetikus ítéletek egyetlen, „teljesen új” (Sasse 1991) információt közvetítő egységként működnek. Ebből kiindulva intuitívan talán jobban meg tudjuk ragadni a kategorikus/thetikus

---

* Itt szeretnék köszönetet mondani a cikk két lektorának, akiknek a megjegyzései nyomán remélhetőleg alaposabban és pontosabban sikerült megfogalmazni a fő gondolatmeneteket. Némelyik lektori megjegyzés átgondolása azonban olyan messzire vezetne, hogy ebben a dolgozatban sajnos nem tudtam figyelembe venni; a további kutatások folyamán azonban igyekszem válaszokat keresni az itt nem tárgyalt problémákra is.

¹ Amit itt logikai szerkezeten érthetünk, az semmiképpen sem azonos a grammatikai szerkezettel. Lambrecht 1994 meggyőzően érvel amellelt, hogy a thetikus/kategorikus különbségtétel az információs szerkezet különbsége, azaz inkább pragmatikai jellegű, noha szisztematikus összefüggések megfigyelhetők a grammatikai szerkezet és az ítélettípus között, ld. Lambrecht 1994: 137–146.

megkülönböztetés lényegét, Lambrecht (1994) megközelítésének megfelelően, aki szerint az eltérés inkább pragmatikai jellegű. Ugyanis szerinte ami különböző a két ítélettípusban, az az információs szerkezetük; a thetikus ítéletekben egyszerűen nincs topik, míg a kategorikusakban van. Ebből következik, hogy az olyan nyelvekben, ahol a szintaktikai szerkezet szoros kapcsolatban áll a mondat által kifejezett állítás információs szerkezetével, a thetikus/kategorikus ítélettípusok különbözősége a szintaxisban is tetten érhető kell, hogy legyen. Mivel a magyar ilyen, ún. diskurzus-konfigurációs nyelv, a szintaxisa alapján is látható, hogy pl. (5)-ben nincs topik: az állítás nem egy (konkrét) cicáról szól. Ugyanakkor mégis teljes propozíció, aminek az igazságfeltételeit valószínűleg úgy adhatjuk meg a legpontosabban, hogy akkor és csak akkor igaz (5), ha a helyzet, amire a beszélő utal, olyan, hogy arra a helyzetre igaz az a deskripció, ami egy olyan propozíciónak feleltethető meg, ami akkor és csak akkor igaz, ha van olyan cica, aki bejött. Ez az interpretáció összhangban van azzal a ténnyel is, hogy a thetikus ítéletekben ugyanazok a grammatikai (és szemantikai) kategóriák fordulhatnak elő, mint a kategorikusakban. Fontos azonban észrevennünk, hogy – a thetikus ítélettípus „teljesen új” jellegével összhangban – (5)-ben az *egy cica* nem-specifikus, nem ismert, nem várt; tehát, ámbár kétségtelenül ugyanazok a grammatikai és szemantikai kategóriák fordulnak elő a kategorikus és a thetikus ítéletekben, nem feltétlenül egyforma módokon (vö. Ladusaw 1994). Következésképpen, ha lenne használható definíciónk a két ítélettípus szisztematikus elkülönítésére, ez alapul szolgálhatna a mondatok bizonyos disztribúciós és értelmezésszerű különbségeinek magyarázatához is.

Az (5) mondat tipikus példánya a thetikus ítéletek azon altípusának, amit diskurzus-referens bevezető (vagy entitás-központú) thetikus ítéletnek nevez Lambrecht (1994). A kategorikus (6) a thetikus (5) állítástól éppen abban különbözik, hogy (6)-ban közvetlenül egy bizonyos cicáról van szó (nem pedig a helyzetet jellemzem egy nem-specifikus cica bevezetésével, mint (5)-ben):

(6) *Egy cica (már) bejött.*

Ez a mondat semleges intonációval nem is értelmezhető. Ha megpróbáljuk (6)-ot valamilyen jelölt módon interpretálni, akkor vagy arról lehet szó, hogy várjuk, hogy cicák jöjjenek be, és ebből a kontextusban adott cicahalmazból egy állatka bejött már (specifikus értelmezés); vagy kontrasztív topikként intonálva a határozatlan NP-t, úgy értelmezzük, hogy '(bezzeg) egy CICA bejött (már), de (a várt) KUTYÁK még NEM (még kint viháncolnak)'

A thetikus ítéletek információs szerkezet alapú megközelítése a kategorikus ítéletekkel való szembeállításuk alapján történik, és ennek folyamányaként a topik fogalmából (thetikus ítéleteknél annak hiányából) indul ki. A topik (téma, „adott”) azonban maga is többértelmű, tisztázásra szoruló fogalom, s Östman–Virtanen (1999) szerint nem véletlen (és nem is szükségtelen), hogy többféle dichotómia (topik/komment, téma/réma, adott/új) is forgalomban van, (részben) eltérő értelmezésekkel. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy a kategorikus ítéletek „kettős ítéletek”, amennyiben valamilyen módon a logikai alany (topik) megnevezését, azonosítását is tartalmazzák (ez a topik preszuppozíciós jellegével magyarázható, ha elfogadjuk Lambrecht (1994) álláspontját). A thetikus ítéletek ezzel szemben „egyszerűek”, nincs topikjuk, ennél fogva előfeltevés sem kell, hogy kapcsolódjon hozzájuk. Látjuk tehát, hogy többféleképpen is megfogható a kategorikus/thetikus

szembenállás: logikai szempontból (a thetikus ítélet analízátlan leírás), információs szerkezeti megközelítés alapján (a thetikus ítéletnek nincs topikja), s ehhez kapcsolódóan az állítás preszuppozíciós szerkezetével is (a thetikus ítéletekben a fő állítás szintjén nincs előfeltevés). A thetikus ítéletek logikai-szemantikai szerkezetének pontos jellemzésével azonban – tudomásom szerint – mindeddig adós maradt a szakirodalom, noha körülírásukra, azonosításukra számos kísérlet történt. Ennek oka véleményem szerint abban keresendő, hogy ez az ítélettípus valahogyan „másodrendűnek” minősül a logikailag világos predikátum-argumentum szerkezettel jellemezhető kategorikus ítélettípussal szemben: kénytelenek vagyunk tudomást venni róla, de valójában kényelmetlen a thetikus ítéletekkel foglalkozni, mert logikai szempontból rendetlenül viselkednek, logikai-szemantikai szerkezetük – ha tulajdoníthatunk nekik ilyet egyáltalán – nehezen megfogható. Ha ugyanis (a legkézenfekvőbbnek tűnő módon) úgy próbáljuk értelmezni a thetikus ítéleteket, hogy – lévén puszta deskripciók – egyetlen predikátumból állnak, s a bennük szereplő grammatikai alany legfeljebb valamiféle paraméter-korlátozó funkcióval rendelkezik (vö. Ladusaw 1994: 224), akkor bajba kerülünk, hiszen a predikátum Geach (1968) szerint úgy nyerhető ki a propozícióból, hogy elveszük belőle a „nevet”, és ami marad, az a predikátum. Eszerint tehát predikátum nem létezhet függetlenül egy propozíciótól, és a propozíció az, ami meghatározza a predikátumot (vagyis az az alapkategória), nem pedig a predikátum. Így azonban nem lehetséges, hogy egyetlen predikátummal fejezzünk ki egy teljes propozíciót, mert a predikátum *per definitionem* „hiányos” kifejezés, egy mondatnak csak egy részét alkothatja, mindig kell hozzá még valami, hogy teljes propozíciót kapjunk. Geach (1968) szerint az a kifejezés, amit elvettünk a mondatból, hogy megkapjuk a predikátumot, az a logikai alany, függetlenül attól, hogy milyen grammatikai viszonyban áll a predikátummal. Mindebből az következik, hogy egyrészt a propozíciótól függetlenül a predikátum fogalma nem definiálható; másrészt az a logikai alany-fogalom, amit Geach használ, sokkal szorosabb rokonságot mutat a topik kategóriájával, mint a grammatikai alanyéval; tehát ebben az értelemben csak kategorikus ítéleteknek lehet logikai alanyuk

Ha tehát komolyan vesszük feladatunkat, hogy a thetikus ítéletek logikai szerkezetét próbáljuk meg feltárni, akkor a fentiek alapján több probléma is felmerülne, ha az ilyen ítéleteket kifejező állításokat puszta predikátumoknak tekintenénk. Egyrészt, ha egyetlen predikátumból állónak tekintünk egy ítéletet, akkor nem világos, hogyan lehetne hozzá igazságértéket rendelni, hiszen a típusa csak $\langle e, t \rangle$ lehet Geach meghatározása alapján; igazságértéket viszont csak t típusú kifejezésekhez rendelhetünk.² Másrészt kérdés, hogy

² Technikailag természetesen megoldható ez a probléma, hiszen – pl. Krifka 1989 mintájára – bevezethetnénk egy mondatoperátort, ami predikátumból mondatot csinál. Ez azonban több okból is kerülendő eljárásnak tűnik: egyrészt Krifka minden mondatjelentést ennek a segítségével kalkulál ki, tehát ez az ő rendszere alapján nem lehet a kategorikus/thetikus különbségtétel alapja; másrészt önkényes, nem-kompozicionális megoldásnak tűnik (ámbar elvileg nem lehetetlen, hogy – ha van a thetikus ítéleteknek jellemző szintaktikai/fonológiai tulajdonsága – valahogyan ehhez kössük a mondatoperátor bevezetését). A fő probléma azonban az, hogy így nem tudnánk megragadni azt az intuitív különbséget a kétféle állítástípus között, ami úgy fogalmazható meg, hogy a thetikus ítélet egy helyzetet jellemez, a kategorikus viszont valamilyen, a mondat alapján azonosítható entitásról szóló állítást; s emiatt egyéb érdekes összefüggések is homályban maradnának.

hogyan lenne egyáltalán definiálható a predikátum fogalma, hiszen „nevet” (argumentumot) nem vehetünk el egy olyan állításból, amiről eleve feltételezzük, hogy csak predikátumot tartalmaz (tehát Geach fent említett predikátum-meghatározása nem lenne alkalmazható). További probléma, hogy vannak olyan thetikus ítéletek, amelyek a grammatikai szerkezetük alapján is predikátum-argumentum struktúrájúnak (diskurzusraferens-bevezető thetikus ítéletek, ld. (5)); milyen módon értelmezhetnénk ezeket logikailag egyetlen predikátumnak? Nyilvánvaló tehát, hogy a „deskripció”, amit egy thetikus ítélet kifejez, semmiképpen sem tekinthető egy pusztán predikátumnak. „Entitásként” sem lehet azonban értelmezni (mondjuk, a határozott leírások mintájára esemény-leírásként), mert a thetikus ítéletekhez épp úgy tudunk igazságfeltételeket rendelni, mint a kategorikusakhoz; azaz *t* típusú kifejezéseknek kell lenniük.

Ámbár a thetikus ítéleteknek még altípusairól is tudunk (eseményleíró, ld. (4), diskurzusraferens bevezető, ld. (5) – vö. Lambrecht 1994: 144), mégis, ha összegezzük az eddigieket, az eredmény az, hogy a legpontosabb meghatározásuk is kimerül abban, hogy ezek biztos, hogy logikai alany nélküli, azaz topikaltalan állítások (Lambrecht 1994), és az állítást konstituáló reláció semmiképpen sem a predikátum és az argumentuma(i) közötti predikatív viszony (Sasse 1991; Ladusaw 1994). A thetikus ítéletek ily módon tehát csak negatívan, a kategorikus ítélettípussal szembeállítva definiálódnak, nem a saját jogukon; pedig ha a kategorikus ítéleteknek arra a tulajdonságára gondolunk, hogy ezek kettős ítéletek (amennyiben egy valahonnan (rendszerint az adott állítástól függetlenül) ismert(nek feltételezett) argumentumról állítanak valamit), akkor beláthatjuk, hogy valójában „logikailag” nem ezeké az elsőbbség. Célszerű lenne tehát megpróbálni megfordítani gondolkodásunkat: a thetikus ítéleteket vegyük alapul, és ezekhez képest lehetne aztán szemügyre venni a kategorikus ítéleteket kifejező állításokat. Ennek meglenne az az előnye is, hogy megbízható kiindulópontot találhatnánk a logikai alany, azaz a topik fogalmának tisztázásához is.

E tanulmány célja tehát a thetikus ítéleteket kifejező mondatok szemantikai-pragmatikai jellemzése, mégpedig közvetlen módon. Ez azt jelenti, hogy nem abból fogok kiindulni, hogy ami nem kategorikus ítélet, az thetikus, hanem épp fordítva. E két ítélettípus megkülönböztetésének igénye ugyanis véleményem szerint összefüggésbe hozható azokkal a különböző módokon, eltérő elméleti keretekben, eltérő motivációk alapján megfogalmazott, mégis alapjában véve konvergáló tendenciákkal, amelyek „szemantikai ártatlanságunk” elvesztését látják abban, hogy a természetes nyelvek leírására Frege elképzeléseit követő logikai eszközöket alkalmazunk (ld. Barwise–Perry 1975). Amellett fogok tehát itt érvelni, hogy ha nem a logika lehetőségeiből és igényeiből kiindulva közelítünk a természetes nyelvhez, hanem a nyelv funkciójából próbáljuk megmagyarázni a nyelvi szerkezeteket, akkor a thetikus ítélettípus az elsődleges, amennyiben ez az egyszerűbb ítélettípus, és a kategorikus ítéletek ehhez képest definiálандók – azaz a megszokottól épp ellentétes megközelítési módot javasolok. Ennek messzeható következményei lehetnek, hiszen újfajta megközelítést kínál ez a szemlélet a topik fogalmához, és ezzel párhuzamosan a specifikusság kérdésköre is új megvilágításba kerülhet.

A dolgozat felépítése a következő:

A 2. szakasz az állítások szemantikai szerkezetét tárgyalja: először elkülöníti a különböző típusokat, majd a minden állításban közös, alapvető logikai struktúra azon eltérő paramétereit igyekszik rögzíteni, amelyek felelőssé tehetőek a thetikus és kategorikus

ítélettípusok különbözőségéért. Mivel ennek során fény derül az implicit és nem-artikulált argumentumok jelentőségére, ezekkel foglalkozik a 3. fejezet. A 4. szakasz a dolgozat korábbi fejezeteiben kifejtett álláspont további következményeire, az itt javasolt megoldás alapján könnyen magyarázható összefüggésekre hívja fel a figyelmet, majd az 5., záró rész összegzi a főbb állításokat és eredményeket, egy általános kommunikációs stratégiai háttérben is elhelyezve ezeket.

2. Az állítások szemantikai szerkezete

2.1. „Örökérvényű” és „alkalmi” állítások

A formális szemantikai kutatásokban legalaposabban és leggyakrabban vizsgált állítások tipikus példái (1)–(3) (ezeket (7)–(9) számozással ismétlem meg itt):

- (7) *Minden ember halandó.*
- (8) *Johanna sakkozik.*
- (9) *A macska a szőnyegen van.*

Ezek mind kategorikus ítéletek, világos arisztotelészi predikátum-argumentum struktúrával.³ A figyelmesebb vizsgálat azonban feltárja, hogy a kontextus szerepe szempontjából határozott különbségek is megfigyelhetők a szemantikai szerkezetükben: míg (7)-hez a kontextus vagy valamilyen szituáció ismerete nélkül is rendelhető igazságérték, (9)-hez ilyen ismeret nélkül nem tudunk igazságértéket rendelni. A (8)-ban szereplő mondat pedig kétértelmű: vagy egy adott szituációhoz képest kell megadnunk az igazságfeltételeit, vagy az adott szituációtól függetlenül, habituális értelemben; az alanyt azonban mindkét esetben le kell tudnunk valahogyan horgonyozni. Seuren et al. (2001) amellett érvel, hogy a természetes nyelvi megnyilatkozások többsége nem „örökérvényű” igazságot kifejező mondatokat (*eternal sentences*) tartalmaz, és nem helyes eljárás, ha az ilyen mondatokat tekintjük kiindulópontnak szemantikai kutatásainkban. A tipikus természetes nyelvi propozíciók szerintük „alkalmi” mondatokkal fejeződnek ki (*occasion sentences*), ezek pedig kettős értelemben is függenek a környezetüktől: egyrészt a kontextushoz is kötődnek, másrészt pedig kell egy olyan szituáció (ezt „kulcs”-nak nevezzük), amelyhez képest a mondatok által kifejezett állítások igazságértéke meghatározható. Valójában már Barwise–Perry (1975) amellett érvel, hogy a természetes nyelvekhez nem a fregei logika módszerével kell közelítenünk; az azóta eltelt időben megjelent szemantikai szakirodalomban pedig egyre többször, többféleképpen és határozottabban merült fel az igény olyan állítások elemzésére, amelyeknek szemantikai tartalma nem reprezentálható a hagyományos, statikus logikai rendszerek segítségével. A dinamikus szemléletű tanulmányok legtöbbször az anaforikus elemek referenciájának megállapítása szempontjából vizsgálják a kontextus szerepét (ld. DRT, DPL). Mivel Seuren et al. (2001) a természetes nyelvi propozíciók általános tulajdonságának tartja a fent említett kettős környezetfüggésüket, függetlenül

³ Egyetértek Kálmán (2002) álláspontjával, mely szerint az állítások szemantikai szerkezetét jobban tükrözi a hagyományos arisztotelészi logika, mint a kvantifikációt tartalmazó mondatok igazságfeltételeinek megadásához szükségesnek vélt logikai reprezentációk alapján feltételezett háromszaltú szerkezetek. Azaz feltételezem, hogy (1)–(3) logikai szerkezete megegyezik, amennyiben mindegyikben egy (logikai) predikátumot alkalmazunk valamilyen módon a mondatok élén álló főnévi csoportokra mint argumentumokra.

attól, hogy milyen kifejezések alkotják őket, megfigyeléseik jó támpontokat nyújthatnak a thetikus ítélettípus vizsgálatához is (noha ők is csak kategorikus ítéleteket kifejező mondatokkal foglalkoznak).

2.2. Az állítások belső struktúrája: a predikátum–argumentum szerkezet

Tekintsük kiindulópontnak azt az általánosan elfogadott megközelítést, hogy ha állítunk valamit, akkor az állítás aktusával egy megfelelést állapítunk meg az állítás jelentésének tekintett propozíciós tartalom és valamilyen nem-nyelvi szituáció (világ) között. A kétértékű logikák ezt a megfelelés relációt fejezik ki az igaz (nem megfelelés esetén hamis) érték hozzárendelésével. Hagyományosan (8) akkor és csak akkor igaz, ha Johanna a sakkozók halmazában van, egyébként hamis.

(8) *Johanna sakkozik.*

A helyzet azonban nem ilyen egyszerű; mihelyest (8)-hoz megpróbálunk valóban igazságértéket rendelni, további információra van szükségünk. Ha a mondat kontextusát nem ismerjük, vagy nem ad elegendő támpontot a megfelelő értelmezés kiválasztásához, kénytelenek leszünk megkérdezni, hogy a beszélő pontosan milyen értelemben állítja (8)-at: úgy, hogy Johanna éppen most sakkozik (valahol valakivel), vagy úgy, hogy Johanna egyik szokásos tevékenysége a sakkozás. A kétféle értelmezés eltérő igazságfeltételeket eredményez, hiszen elképzelhető, hogy Johanna épp most sakkozik, de általában nem szokott (ekkor az epizodikus értelmezése igaz lesz az állításnak, a habituális hamis); viszont a habituális értelmezés esetén lehet igaz (8) akkor is, ha az adott helyzetben Johanna éppen nem sakkozik, hanem pl. egy tóban úszkál. Tehát ehhez a mondathoz különböző igazságfeltételek tartoznak, attól függően, hogy epizodikus vagy habituális állítást fejez ki, de bármelyik értelmezést is tekintjük, (8) kategorikus ítéletet fejez ki, mert egy jól meghatározott individuumból (Johannáról) állít valamilyen tulajdonságot. Az, hogy (8) valódi kétértelmű mondat, és ez a magyar nyelv sajátosságaiból fakad, jól látható abból is, hogy a lehetséges angol megfelelői esetében ez a kétértelműség nem merül fel; (10) csak epizodikusan, (11) csak habituálisan értelmezhető:

(10) *Johanna is playing chess.*
 Johanna játszik(folyamatos jelen) sakkot
 ‘Johanna sakkozik (éppen most).’

(11) *Johanna plays chess.*
 Johanna játszik(egyszerű jelen) sakkot
 ‘Johanna sakkozik (ez szokása).’

A folyamatos aspektusnak az angolban tehát van valamiféle lokalizáló, helyhez-időhözszituációhoz kapcsolódó jelentéstartalma. Ez kifejeződik abban a tényben is, hogy vannak az angolban olyan mondatok, amelyek nem (vagy csak speciális értelmezést elnyerve) tartalmazhatnak folyamatos igealakot:

(12) *Lions are carnivorous.*
 oroszlánok vannak(egyszerű jelen) húsevő
 ‘Az oroszlánok húsevők.’

- (13) [?]*Lions are being carnivorous.*
 oroszlánok vannak(folyamatos jelen) húsevő

(13) nem jelentheti azt, hogy ‘az oroszlánok éppen most húsevők’; ennek oka pedig az, hogy a mondatban szereplő predikátum⁴ ún. individuum-szintű predikátum: lexikális jelentésénél fogva valamilyen inherens, tértől/időtől független tulajdonságot fejez ki. Kratzer (1995) szintaktikai magyarázatot ajánl (13) rosszul formáltságára: szerinte azon predikátumok lexikális reprezentációjában, amelyek nem (csak) individuumszintű különbséget fejeznek ki (ilyen a *play* ‘játszik’, ld. (10)), van egy ún. tér-idő argumentumhely is („*spatiotemporal slot*”); nevezzük ezt az egyszerűség kedvéért **helyzetnek** a továbbiakban, és jelöljük *s*-sel. Ez az *s* argumentumhely a mondatban vagy rögzítődik (logikai értelemben „konkretizálódik”) valamilyen módon (mint (10)-ben), vagy nem (mint (11)-ben): az előbbi esetben a mondat epizodikus, az utóbbiban habituális értelmezésű lesz. (12) azonban olyan predikátumot tartalmaz (*carnivorous* ‘húsevő’), amelynek a lexikális reprezentációjában nincs helyzetre vonatkozó argumentum-hely, következésképpen a predikátumnak nem lehetnek szituációhoz kötött (azaz helyzetképszintű, „*stage-level*”) realizációi. Ezért nem lehetséges epizodikus értelmezése az ilyen predikátumot tartalmazó mondatnak, *s* ennél fogva nem állhat az ige olyan alakban, ami ezt az értelmezést kényszerítené ki.

A nem (csak) inherens tulajdonságot kifejező predikátumok, vagyis a helyzetkép-szintű predikátumok lexikális reprezentációjában tehát Kratzer (1995) alapján feltételezhetjük a szokásos argumentum-helyek mellett egy helyzet-argumentumhely meglétét is. Ennek megfelelően pl. a *sakkozik* ige lexikális reprezentációját a (14)-ben megadott formában képzeltük el (ahol *x* az univerzum objektumain, *s* pedig helyzeteken végigfutó változó):

- (14) $sakkozik(s)(x)$

(8) kétértelműsége abból fakad, hogy feltételezhető az is, hogy az *s* változó helyén rögzítve van egy kontextuálisan adott vagy kikövetkeztethető helyzet-argumentum (ekkor epizodikus az állítás), vagy nem találunk/adunk meg ilyen argumentumot (ekkor habituális értelmezésű a mondat). Ennek megfelelően a különbséget a *Johanna sakkozik* állítás epizodikus és habituális értelmezése között valahogy így reprezentálhatjuk:

- (15) $sakkozik(s_1)(j)$

- (16) $sakkozik(s)(j)$

(15) és (16) között az egyetlen különbség az, hogy a (15)-ben szereplő *s*₁ nem változó, hanem konstans, azaz egy bizonyos szituációra utaló argumentum; (16)-ban viszont *s* lekötetlen változónak marad meg (ami fölött értelmezhetünk egy default generikus operátort, vagy értelmezhetjük közvetlenül habituálisnak az ilyen formulákat – a pontos formalizálás témánk szempontjából nem lényeges). Fontos viszont észrevennünk, hogy mindkét formula esetében a logikai alany *Johanna*; vagyis a logikai predikátum (a „komment”) az *x* változó fölötti λ -absztrakció eredményeképpen jöhetett csak létre:

⁴ Itt – az eddigi logikai értelmezéstől eltérően – grammatikai értelemben használom a predikátum kifejezést (azaz olyan kifejezéseket jelöl itt ez a szó, ami a mondatban predikatív funkciót tölthet be), mindaddig, amíg expliciten nem jelzem, hogy ismét a logikai predikátum-fogalomra térek át.

(15') $\lambda x(\text{sakkoz}(s_1)(x))$ (16') $\lambda x(\text{sakkoz}(s)(x))$

(15') és (16') egyaránt individuum-típusú argumentumot vár, a velük alkotott állítások valamilyen individuum(ok)ról szólnak, ez(ek) a mondat logikai alanya(i) Geach meghatározása értelmében. Azaz, bármelyik módon is értelmezzük (8)-at, kategorikus ítéletet fejez ki, amely Johannáról szól, a logikai alany Johanna. A (15)-nek megfelelő értelmezés esetében a helyzet ismerete ugyan szükséges a tényleges igazságérték-hozzárendeléshez, az állítás azonban nem magáról a szituációról szól. Általában is: a helyzetkép szintű értelmezésben ugyan a helyzet-argumentum (a szintaxisban nem (feltétlenül) artikulált módon) jelen van, hiszen az igazságérték tényleges megállapításához nélkülözhetetlen, tehát ebben az értelemben konstituense az állításnak (vö. Perry 1998); de nem logikai alanya (8)-nak egyik értelmezésében sem. Az implicit helyzet-argumentumra az angolban a folyamatos igei forma egyértelműen utal, a magyarban azonban ez az argumentum – Perry (1998) terminológiáját használva – poszt-szemantikai úton azonosítható csak. A következő szakaszban tehát az implicit és nem-artikulált argumentumok jelentőségének, szerepének tisztázására kell, hogy sor kerüljön. Ez azért nagyon fontos a jelen dolgozat tárgya szempontjából, mert előfordulhat, hogy az ige lexikális reprezentációjában szereplő helyzet-argumentum válik a logikai alannyá. Ez azokban az esetekben a legkézenfekvőbb, amikor az igének nem is lehet más argumentuma (ld. (4), amit itt (17)-ként ismételtek meg):

(17) *Villámlik.*

Ennek az igének a lexikális reprezentációja csak így adható meg:

(18) $\text{villáml}(s)$

Ez azt vonja maga után, hogy a helyzet-argumentumot mindig rögzíteni kell ahhoz, hogy a mondathoz igazságértéket rendelhessünk, és az állítás nem szólhat más argumentumról (mert nincs is más szóba jöhető argumentum). Vagyis a helyzet a logikai alany szerepét játssza az ilyen állításokban; általánosan megfogalmazva, minden olyan állításban a helyzet-argumentum a logikai alany, amelyek ún. helyzetleíró (esemény-központú) thetikus ítéletet fejeznek ki. A jelen dolgozat fő állítása pedig az, hogy nemcsak az ilyen thetikus ítéletekben, hanem **mindenfajta thetikus ítéletben az implicit vagy nem-artikulált argumentumként azonosítható helyzet tekinthető az állítás logikai alanyának.**

Itt célszerű megjegyeznünk, hogy a lexikonban megadott argumentum-sorrend csak a grammatikai viszonyokat kódolja: a „legkülső”, vagyis a lexikális alakot reprezentáló formulában utolsó helyen álló argumentum a grammatikai alany; ha szerepelne előtte egy individuum-típusú y argumentum, az lenne a tárgy, stb. Az s változó, lévén nem individuum-típusú (mint x), más módon vesz részt a szintaxisban, mint az ige által tematikus szerepet is kapó „valódi” argumentumok (hogy pontosan hogyan, annak feltárására itt nem vállalkozom). Ami viszont fontos, az az, hogy az állítások információs szerkezete vagy logikai szerkezete szempontjából a helyzet-változó feltevésem szerint hasonlóképpen viselkedik, mint az individuum-típusú változók: e fölött a változó fölött absztrahálva éppúgy megalkothatjuk a logikai predikátumot (a „komment” részt), mint bármely más argumentum-változó λ -absztrakciójával. Geach (1968) logikai predikátum-meghatározásának megfelelően tehát pl. a (14) lexikális reprezentációból megalkotható a

(19)-ben ábrázolt logikai predikátum is (a (15')-ben és a (16')-ban megadott logikai predikátumok mellett):⁵

(19) $\lambda_s(\text{sakkoz}(s)(x))$

Álláspontom szerint az ilyen, s fölött λ -absztraháló formulákkal jellemezhető logikai predikátumok szolgálnak a thetikusság ítéletek alapjául.

Másképpen – a kommunikáció célja felől – úgy is megközelíthetjük ugyanezt a problémakört, hogy egy **diskurzus** általában egy vagy több szituációról (Seuren et al. (2001) terminológiájával: kulcsról) szól. Ehhez hozzátehetjük, hogy a diskurzus **mondatai** pedig szólhatnak vagy közvetlenül valamilyen szituációról, vagy pedig valamilyen kulcs (szituáció, világ) segítségével többé-kevésbé azonosítható referensről. Feltevésünk szerint az előbbi esetben – azaz, ha a mondat közvetlenül egy szituációról szól – az ítélet thetikusság típusú, míg az utóbbiban kategorikus. Így pontosabb képet nyerhetünk arról is, hogy a kategorikus ítéletek milyen értelemben kettős ítéletek: abban az értelemben, hogy közvetetten szólnak csak valamilyen szituációról, közvetlenül viszont más referensről vagy referensekről állítanak valamit; ezeknek pedig valamilyen elérhető szituáció (kulcs) alapján azonosíthatónak kell lenni (ld. Cooper (1996) „*resource*-szituációit”, Recanati (1996) „*ablakait*”). A kategorikus ítéletek kettőssége tehát a kettős információtartalommal ragadható meg: van egy állított tartalom, másrészt viszont annak azonosítása, hogy mi(k)ről/ki(k)ről szól az állítás, valamilyen előfeltevést aktivál; pontosabban megfogalmazva, a mondat fő predikátuma a mondatban szereplő valamely argumentumáról/argumentumairól állít valamit, s ezen argumentumok azonosítása során egy másik aktivált proпозиció szolgáltatja az azonosításhoz szükséges kulcsot.

3. Implicit és nem-artikulált argumentumok

Közismert tény, hogy gyakran egy argumentum nincs expliciten kifejezve a mondatban. A hiányzó argumentumoknak Perry (1998) két típusát különíti el: az **implicit** argumentumokra utalnak nyelvi jelek, ha maga az argumentum expliciten nincs is megnevezve (expletívum, rag, stb.), a **nem-artikulált** argumentumok esetében azonban semmiféle nyelvi elem nem utal ezekre. Perry (1998, különösen a 4. lábjegyzet) szerint nem egyszerűen akkor beszélhetünk nem-artikulált argumentumokról, ha egy n argumentumhelyű predikátumot⁶ $n-1$ argumentumhelyű predikátummal fejezünk ki, hanem akkor, ha erre a hiányzó argumentumra csakugyan nem utal egyáltalán semmiféle nyelvi jel, mégis konstituense a proпозиciónak abban az értelemben, hogy nélküle nincs igazságfeltételekkel megadható proпозиációs tartalom. Pl. (4)-ben egyetlen egyargumentumú predikátum (*villámlik*)

⁵ Mivel ez a folyamat az információs struktúrát érinti már, ami viszont a magyarban szoros kapcsolatban van a szintaxissal, a logikai predikátum-formálási folyamatot semmiképpen sem tekinteném lexikai jellegűnek; azaz egyetlen lexikális reprezentációt – példánk esetében a (14)-ben adottat – tételezek csak fel. Abban a kérdésben viszont nem kívánok állást foglalni, hogy a szintaxis irányítja-e a megfelelő szemantikai reprezentációk létrejöttét, vagy épp fordítva; az a véleményem ugyanis, hogy a szintaktikai és (diskurzus)szemantikai folyamatokat elméleti szempontból célszerű szimultán zajlónak feltételezni (legfeljebb a generálás (azaz a beszélő) illetve az elemzés (azaz a hallgató) szempontjából lehet valamelyik nyelvi szintnek elsőbbsége a tényleges produkció illetve megértés során).

⁶ Itt ismét grammatikai értelemben szerepel a *predikátum* kifejezés.

szerepel, de a mondat nem tartalmaz expliciten egyetlen argumentumot sem.⁷ A nem-artikulált argumentum jelenléte azonban könnyen megállapítható, hiszen (4) akkor és csak akkor igaz, ha a helyzet (amelyre a beszélő utal) olyan, hogy igaz rá a *villámlik* predikátum. Hogy pontosan mi is ez a helyzet, melyik/milyen helyzetről szól az állítás, arra a nyelvi kifejezés nem utal; Perry (1998) terminológiáját alkalmazva azt mondhatjuk, hogy az argumentum poszt-szemantikai módon azonosítódik. Ez azt jelenti, hogy a helyzet-argumentum azonosítása a nem-nyelvi kontextus alapján történik; ha nincs okunk másképpen eljárni, akkor az állítás legkézenfekvőbben magáról arról a helyzetről szól, amelyben elhangzik, vagy az elhangzással egyidejűleg valahogyan azonosítódik. Mivel azonban a helyzet általában nem-artikulált (olykor implicit vagy indexikus) argumentumként van jelen, a thetikus ítéletet kifejező állításoknak nincs explicit logikai alanyuk.⁸ Ezért tűnik úgy, hogy az egész állítás látszólag csak egyetlen predikátum, vagy deskripció; valójában azonban a nem-artikulált helyzet argumentummal kiegészülve mégis egy igazságfeltételekkel jellemezhető propozíciót fejez ki.

A thetikus ítéletet kifejező propozíciók definitív sajátosságának tekintem, hogy alapvetően mindig egy helyzet-argumentumról szólnak. Ha ez a helyzet poszt-szemantikai módon azonosítódik, akkor ezen azt értjük Perry (1998)-at követve, hogy a propozícióban szereplő szavak jelentése nem ad útmutatást az argumentum azonosításához: a hallgató kénytelen a nem-nyelvi tudására támaszkodva kitalálni, milyen/melyik helyzetre vonatkozik az állítás. A nem-artikulált argumentumok esetében kizárólag erre a tudásra számíthat, a deiktikus kifejezések esetében pedig ugyan kell ez a tudás is, de rendelkezésére áll (a deiktikus) nyelvi elemből származó szemantikai információ is. Ezzel szemben a kategorikus ítéletek logikai alanya általában szemantikai módon azonosítható; lehet ugyan implicit, de nem-artikulált nem: valamilyen nyelvi elem (rag, névmás, stb.) mindig utal rá, s ez annál is könnyebben lehetséges, mivel a kategorikus ítéletek logikai alanyai rendszerint valamilyen thematikus szerep által kötődnek a mondat igei predikátumához. A kategorikus ítéletekben szereplő logikai alany tehát inkább preszuppozíciós természetű, míg a thetikusokban szereplő nem-artikulált szituáció-argumentum intencionálisan deiktikus. A beszélő intenciójának szerepére a nem-artikulált argumentumok azonosításában Perry (1998) egy olyan telefonbeszélgetés példáját említi, ahol a telefonáló a jelenlévőknek információkat közvetít a vonal túlsó végén beszélő helyzetéről. Példája éppen a thetikus *It is raining* 'Esik' ítélet, amely a Perry által leírt szituációban nem az adott helyzetre, hanem a vonal másik végén lévő helyzetére vonatkozik.

A thetikus ítéletek nem-artikulált argumentuma tehát poszt-szemantikai módon azonosítható, azonban az állításban betöltött szerepe szemantikai: az igazságfeltételek erre való

⁷ Az itt bemutatott érvelés szempontjából lényegtelen, hogy az angolban, németben és más nyelvekben szintaktikai okokból szerepel egy expletívum a (4) és a hasonló állítások megfelelőiben. Perry (1998) szerint az *It is raining* 'Esik' állításban valódi nem-artikulált (nyelviileg hiányzó) argumentumként van jelen a helyzet, s enélkül nincs igazságfeltételesan értékelhető propozíció. Az expletívumok nyilvánvalóan nem olyan természetű implicit argumentumok, mint pl. az *I have seen it* 'Láttam (azt)' állításban szereplő *it* 'azt', ahol az *it* referenciája kontextuálisan meghatározott.

⁸ Perry cikkének (1998) nem témája a kategorikus/thetikus megkülönböztetés, csak az indexikus kifejezések és a nem-artikulált konstituensek.

hivatkozás nélkül nem fogalmazhatók meg. Pl. (4) akkor és csak akkor igaz, ha a helyzet, amelyre a beszélő utal, olyan, hogy abban a szituációban villámlik. Vegyük észre, hogy ez az inherens helyzetfüggése az igazságfeltételeknek nem azon múlik, hogy a mondatban van-e grammatikai alany:

(15) *Esik az eső.*

A (15)-ben megfogalmazott állítás igazságfeltételei nem adhatók meg úgy, hogy (15) akkor és csak akkor igaz, ha az eső olyan, hogy esik. Ha ez így volna, (15) a benne szereplő szavak jelentésénél fogva mindig igaz lenne, azaz analitikus igazság volna. Viszont ha ezt az analitikus igazságot akarnánk megfogalmazni, nem (15)-öt, hanem inkább (16)-ot használnánk:

(16) *Az eső esik.*

(15) tehát, ugyanúgy, mint (4), egy nem artikulált helyzet-argumentumot tartalmaz, és az állítás logikai alánya ez a nem-artikulált argumentum, akkor is, ha egyidejűleg jelen van egy explicit grammatikai alany is. A thetikus és kategorikus ítéletek közötti különbség tehát hangsúlyozottan nem az, hogy a kategorikus ítéletek expliciten, a thetikusak impliciten tartalmazzák a logikai alanyt (azt, amiről az állítás szól), hanem az, hogy **a thetikus ítéletekben a logikai alany egy helyzet**: vagy az a helyzet maga, amelyben az állítás elhangzik, vagy az ennek alapján azonosítható, a beszélő intenciójának megfeleltethető helyzet. Hogy ennek semmi köze az implicit/explicit szembenálláshoz, mutatja az a tény, hogy vannak olyan kategorikus állítások, ahol implicit az argumentum (ld. (17)), és vannak olyan thetikus ítéletek, ahol expliciten is utalunk (indexikus kifejezéssel) a szituációra (ld. (17)):

(17) *Sakkozom.*

(18) *Meleg van itt.*

Mint említettem, a logikai kutatások kizárólag, a szemantikai kutatások pedig nagyrészt a kategorikus ítélettípusra korlátozódnak. Az ajánlott megoldás alapján teljesen érthető is, hogy miért: az igazságfeltételekkel dolgozó meghatározások szempontjából eléggé zavaró, ha egy olyan komponens, ami nélkülözhetetlen lenne az alapvető logikai viszony (a predikatív viszony) megfogalmazásához, egyszerűen hiányzik a mondatból. Még inkább zavarba ejtő lehet, hogy ez az argumentum, ámbár felfedezhető, általában nem szemantikai módon, hanem csak poszt-szemantikai úton azonosítható. Ráadásul az ilyen állításokban is lehetnek jelen expliciten más argumentumok: (5) hiánytalan mondatnak tűnik önmagában is, tehát nem is kézenfekvő, hogy nem-artikulált argumentumot keresgéljünk.

(5) *Bejött egy cica.*

Valójában persze ott van a nem-artikulált helyzet-argumentum ebben az állításban is; a lokális értelmű *be* igeikötő akár erre való utalásként is felfogható. Valamilyen lokatívszvi szerepű konstituens jelenléte valójában jólformaltsági kritériumként is megjelenik éppen az olyan thetikus ítéletekben, amelyek látszólag hiánytalan argumentumszerkezetet mutatnak:

(19) **Tündér táncol.*

(20) *Tündér táncol a tó tükrén.*

(21) **Csalogány dalol.*

(22) *Csalogány dalol az ablakomban.*

A köznévi (19)–(22) mindegyikében ugyanabban a szintaktikai pozícióban van, ugyanúgy intonálódik és ugyanaz a jelentése. Mégis, (19) és (21) rosszul formálnak tünnek, (20) és (22) viszont kifogástalan mondatok. (19) és (21) elfogadhatatlansága azonban nem lehet szintaktikai alapú, hiszen a *táncol* és a *dalol* igék egyértelműen intranszitivák:

(23) *Johanna dalol/táncol.*

(24) *Minden tündér dalol/táncol.*

(19) és (21) rosszul formáltsága tehát csak úgy magyarázható, hogy mivel ezek pusztán köznévi argumentumot tartalmaznak, s ez – szemantikai tulajdonságainál fogva – nem lehet topik, s így nem töltheti be a szintaktikai topik pozícióját sem, ezek a mondatok szerkezetükénél fogva thetikus ítéletet fejezhetnek csak ki. A thetikus ítéletek értelmezéséhez azonban szükség van egy azonosítható helyzet-argumentumra; erre azonban ezek a mondatok – kontextus híján – semmilyen utalást nem tartalmaznak, s így, logikai alany (topik) nélkül rosszul formálnak tünnek. A lokatívusz viszont, ami nem szintaktikai/szemantikai vonzata egyébként ezeknek az igéknek, expliciten utal a thetikus ítélettípus helyzet-argumentumára, így az elérhetővé válik, s az állítás jól formált lesz. Ezt az érvelést alátámasztja az is, hogy pl. (21) értelmezhetetlensége eltűnik, ha a helyzet rögzítődik valahogyan; például egy olyan szituációban már értelmezhető, s így nem tünik rosszul formálnak, ahol két egyén éjszaka egy parkban üldögél, s az egyik egyszer csak így szól: *Hallod? Csalogány dalol!*

4. A thetikus/kategorikus és az individuumszintű/helyzetképszintű dichotómiák összefüggései

A thetikus ítéletek összefoglaló jellemzése a fentiek alapján úgy fogalmazható meg, hogy ezek olyan állítások, amelyek mindig valamilyen helyzetről szólnak, valamilyen helyzetet jellemeznek. Ha azt az argumentumot, amelyről egy állítás szól, a mondat logikai alanyának nevezzük, akkor ez úgy is megfogalmazható, hogy a thetikus ítéletek logikai alánya mindig egy helyzet. Erről a helyzet-argumentumról feltételeztük, hogy az ige lexikális reprezentációjában szereplő tér-idő argumentumhely teszi lehetővé az azonosítását, akár utal rá valamilyen nyelvi elem a mondatban, akár nem. Ez a tér-idő argumentumhely ugyanaz, mint amit Kratzer (1995) feltételez a helyzetképszintű predikátumok lexikális reprezentációjában. Ebből viszont az következik, hogy csak helyzetképszintű predikátumok szerepelhetnek thetikus ítéletekben, individuumszintűek nem. Ezt a következményt a nyelvi adatok empirikusan is alátámasztják. Ladusaw (1994) angol nyelvi adatokat vizsgálva állapítja meg, hogy individuumszintű predikátumok csak kategorikus ítéletekben szerepelhetnek, s ez a megfigyelés alátámasztja a thetikus ítéletek fenti jellemzésének helyességét, hiszen így igen egyszerű magyarázatot nyerünk arra, hogy miért van ez így. A magyar nyelvi adatok további bizonyítékokkal támasztják alá az itt javasolt megoldást:

(25) *A dinoszauruszok kihaltak.*

(25) tipikus generikus állítás, fajta-szintű argumentumot megkövetelő predikátummal. Az ilyen predikátumok szótári reprezentációjában nem lehet helyzet-argumentum, tehát ezek sohasem szerepelhetnek thetikus ítéletekben. Ezt alátámasztja (26):

(26) *[?]Kihalt egy/néhány dinoszaurusz.*

(26) legfeljebb úgy lenne interpretálható, hogy kihalt egy/néhány dinoszauruszfajta (taxonomikus értelmezés), de ez az értelmezés aligha kényszeríthető ki a főnévi csoport ige mögötti helyzete – azaz nem a topikra jellemző helyzete – miatt. A (26)-hoz hasonló szerkezetű, igével vagy igemódosítóval kezdődő úgynevezett verbális mondatok (Kálmán (1985) terminológiáját használva) ugyanis tipikusan thetikusan ítéletet fejeznek ki a magyarban: nincsenek kitöltve a logikai alanyok helyeként szóba jöhető topik vagy kvantor⁹ pozíciók, az ilyen mondatoknak az ige mögött megjelenő argumentumai nem játszhatják a logikai alany szerepét; ennél fogva ezt a szerepet az ige lexikális reprezentációja által megengedett helyzet-argumentum töltheti csak be. Mivel azonban ilyen helyzet-argumentumhely nincs a *kihalt* ige lexikális reprezentációjában, (26) értelmezhetetlen lesz. A verbális mondatokban tehát az történik, hogy még ha az ige tematikus szerepei által megkívánt összes argumentum jelen is van a mondatban explicit formában, az állítás mégsem ezekről szól, hanem ige nem-artikulált helyzet-argumentumról:

- (27) *Kigyulladt az iskola.*¹⁰
 (28) *Késik a vonat.*
 (29) *Vihar kerekedett.*
 (30) *Odaégette Jolán a vacsorát.*

A helyzet-argumentum exponáltságát az az ismert teszt is alátámaszthatja, hogy (27)–(30) egységesen a *Mi történt?/Mi újság?* kérdésekre adott válaszoknak tekinthetők, s valamennyi rossz válasz lenne olyan kérdésre – ha ilyen egyáltalán megfogalmazható –, ami az ige tematikus szerepű argumentumára vagy az igére magára kérdez (*Mi történt az iskolával? Mi van a vonattal? Mi történt a viharral? Mi történt a vacsorával? Mit csinált Jolán?*, stb.) Természetesen az ige egyéb szemantikai tulajdonságai is befolyásolhatják, hogy mennyire alkalmas thetikusan ítéletek alkotására, de a helyzet-argumentum jelenléte az ige lexikális reprezentációjában mindenképpen szükséges feltétele annak, hogy thetikusan ítélet logikai predikátuma lehessen (noha nem elégséges is ez a feltétel). Ennek alátámasztására tekintsünk még néhány individuumszintű predikátumot tartalmazó mondatot:

- (31) *Mari szép.*
 (32) [?]*Szép Mari.*
 (33) *Hugó utálja Amáliát.*
 (34) [?]*Utálja Hugó Amáliát.*

Az *utál* mint állapotot kifejező ige, és a *szép* mint inherens tulajdonságot kifejező melléknév tipikusan olyanok, hogy individuumok általában jellemző tulajdonságaira vonatkozhatnak csak, ennél fogva nem köthetők helyzethez; azaz lexikális reprezentációjukban biztos, hogy nincs helyzet-argumentum. Ezzel magyarázható, hogy (32) és (34) semleges intonációval

⁹ Ismét hangsúlyozom, hogy az ebben a cikkben szereplő logikai alany-fogalom az arisztotelészi logikai alany fogalmával egyezik; eszerint az állítások mindig felbonthatók egy logikai alanyra és egy rá vonatkozó logikai predikátumra (vö. Geach 1968), és a kvantort tartalmazó kifejezések sem indokolják ennek – a természetes nyelvi szintaxissal szoros párhuzamot feltételező – elképzelésnek a módosítását (ld. Kálmán 2002, ebben a kötetben).

¹⁰ Kálmán 1985 (5) példája, 15. lap.

elfogadhatatlanok: az ige mögötti argumentumokat nem értelmezhetjük topikként, helyzet-argumentuma viszont nem lévén ezeknek a predikátumoknak, thetikus ítéletet sem fejezhetnek ki. Az egyetlen interpretációs lehetőség tehát az ige fókuszálása – azaz a mondat információs szerkezetének teljes átalakítása.

Fontos még felhívni a figyelmet arra, hogy a helyzet-argumentum jelenléte az ige lexikális reprezentációjában csak szükséges, de nem elégséges feltétele annak, hogy thetikus ítéletet alkossunk az igével. Geach (1968) definícióját követve elvben a logikai alany bármelyik argumentum lehet, ha tehát az ígének vannak a helyzet-argumentumon kívül más argumentumai is, mindig szerepelhet kategorikus ítéletet alkotó predikátumként is. Ez csak attól függ, hogy hogyan állapítjuk meg az állítás logikai predikátumát, azaz a grammatikai értelemben vett predikátumnak melyik argumentuma fölött λ -absztrahálva alkotjuk meg: az ítélet akkor és csak akkor lesz thetikus, ha a helyzet-argumentum a logikai alany, vagyis az állítás teljes „maradék” róla szól. Ezzel szemben, ha a (grammatikai értelemben vett) predikátum valamelyik tematikus szerepű argumentuma lesz a logikai alany, akkor kategorikus az ítélet. Pl. a (30)-ben szereplő *odaégette* ige lexikális reprezentációjában két individuumváltozó van a helyzet-argumentumon kívül; ha a logikai predikátumot úgy állapítjuk meg, hogy valamelyik individuum-változó fölött λ -absztrahálunk, akkor az ennek a változónak megfelelő kifejezés lesz a mondat logikai alánya, amit a magyar nyelv szabályai szerint topik pozícióba kell tenni, s az ítélet kategorikus lesz:

(35) *Jolán odaégette a vacsorát.*

Mivel a magyar diskurzus-konfigurációs nyelv, az ítélet típusa a magyarban szorosan összefügg a mondat szerkezettel. Ez a szoros összefüggés azért is nagyon hasznos, mert nagyban segíti a mondat megfelelő interpretálását. Ugyanis, mint láttuk, a thetikus ítéletek fő argumentuma poszt-szemantikai módon azonosítódik, ugyanakkor explicit argumentumok is jelen lehetnek az állításban; ezért valahonnan tudnunk kell ilyenkor, hogy helyzet-argumentumot kell keresnünk az állítás megfelelő interpretálásához. Erre a helyzet-argumentumra utal a magyarban a thetikus ítélettípusra jellemző verbális mondat szerkezet (azáltal, hogy nincs benne szintaktikai topik). Természetesen a thetikus ítéleteknek nyelvenként változó, feltehetően a nyelv egyéb tipológiai jellegzetességeivel összefüggő, sajátos jóformáltsági feltételei lehetnek, s ezek interakcióba léphetnek egyéb nyelvi szabályszerűségekkel. Például az argumentumok fölötti valódi kvantifikáció nem kedvez a thetikus ítélettípusnak, ugyanakkor az egzisztenciális értelmű determinánsok nem-specifikus értelmezésben alanyként csak thetikus ítéletekben szerepelhetnek, vö. Ladusaw (1994). Ezeknek az összefüggéseknek a föltérképezése azonban már nem feladata ennek a tanulmánynak; néhány e problémakörrel kapcsolatos megfigyelés és empirikus általánosítás a magyarra vonatkozóan megtalálható korábbi tanulmányaimban (Maleczki 1999, 2001a,b).

5. Összefoglalás

E tanulmány célja a thetikus ítéletek logikai szerkezetének feltárása volt. Ennek során nem az ismertebb és többet tanulmányozott kategorikus ítélettípusokkal szembeállítva, az azokban szereplő topik hiányával próbáltam jellemezni a thetikus ítélettípusokat, hanem abból kiindulva, hogy ezek éppúgy igazságfeltételekkel rendelkező állítások, mint a kategorikusak. A thetikus ítéletek ezen kétségbevonhatatlan tulajdonsága alapján amellet érveltem, hogy alapvetően a logikai szerkezetük is hasonló kell, hogy legyen a kategorikus

ítéletekéhez: vagyis van ezekben is logikai alanyként azonosítható argumentum, csak mivel ez gyakran nem-artikulált módon van jelen, és ennél fogva csak poszt-szemantikai úton azonosítható, nem szembeszökő a jelenléte. Ami döntően elkülöníti a thetikus ítéleteket a kategorikusaktól, az nem a logikai alany hiánya tehát, hanem a logikai alany típusa: a thetikus ítéletek logikai alanya mindig egy helyzet, szemben a kategorikusakéval, ahol a logikai alany valamilyen individuum, sokaság vagy esemény, amit rendszerint egy másik helyzet alapján tudunk csak azonosítani (vö. Cooper (1996): „resource”-szituációk).

Ha a természetes nyelvek funkciójának szempontjából próbáljuk megvizsgálni ezt javaslatot, akkor erről az oldalról is találhatunk érveket mellette. Kiindulópontnak tekintsük a természetes nyelvek alapvető feladatának a lehető leghatékonyabb információátadást, és vizsgáljuk meg az ennek megfelelően kialakult nyelvi eszközöket! A hatékonysághoz hozzátartoznak bizonyos kommunikációs stratégiák, amelyeknek alapja egyrészt a hallgató együttműködő jó szándéka (*charity*, vö. Rott 2000), másrészt egy olyan takarékosági alapelv, amit Abbott (2000) úgy fogalmaz meg, hogy **egy** egyszerű mondat **egy** állítást tartalmaz (ezért lehetséges, és olykor szükséges is, hogy preszuppozíciók segítségével is új információt közvetítsünk). Egészítsük ki mindezt Seuren et al. (2001) azon feltevésével, hogy a propozícióformálás kognitív folyamat, ami nagymértékben támaszkodik a környezetből és háttértudásból elérhető információkra, ami által rengeteg energiát takaríthatunk meg. Ennek az energia-megtakarításnak egy formája pedig az argumentumok artikulálatlanul hagyása, ha azok egyértelműen azonosíthatók a kontextus alapján: „nem artikuláljuk azokat az objektumokat, amelyekről beszélünk, ha a kontextusból nyilvánvaló, mik ezek” (Perry 1998: 11).

Mindezek alapján a következő alapelvekre lelhetünk (csak a szempontunkból leglényesebbekre korlátozva figyelmünket):

1. A hallgató feltételezi, hogy amit a beszélő mond, igaz és értelmes (*charity* elve, Rott 2000).
2. Ennek alapján keres egy kulcsot a szerkezet és a szavak értelmezéséhez (Perry 1998: pre-szemantikai folyamat).
3. 1) és 2) alapján akkomodálja a preszuppozíciókat és megkeresi az anaforikus elemek antecedenseit (Perry 1998: szemantikai folyamat).
4. Kulcsokat keres az állításban (feltételezhetően) szereplő referensek azonosításához, lehetőleg úgy, hogy az állítás igaz legyen. (Seuren et al. 2001; Perry 1998: poszt-szemantikai folyamat).

Ez a 4. pont az, ahol pl. a tartományszűkítés folyamata is lezajlik (vö. Cooper 1996; Recanati 1996), és ez az a rész, ahol tetten érhető a kategorikus és thetikus ítéletek közötti különbség is. Az itt bemutatott érvelés alapján a thetikus ítéleteknél az állítás legfelső szintjéhez tartozó kulcs az állítás fő argumentumaként (logikai alanyként, vagyis amiről az állítás szól) mindig egy helyzetet azonosít, rendszerint elsősorban poszt-szemantikai módon (4. pont); a kategorikus ítéleteknél viszont a fő argumentum sokféle lehet, s ezért ennek alapvetően szemantikai úton kell azonosíthatónak lenni (3. pont).

Hivatkozások

- Abbott, Barbara 2000: Presuppositions as nonassertions, *Journal of Pragmatics* 32, 1419–37.
 Barwise, Jon – John Perry 1975: Semantic innocence and uncompromising situations, in
 A. P. Martinich szerk.: *The Philosophy of Language*, Oxford, Oxford University Press, 401–413.

- Cooper, Robin 1996: The role of situations in generalized quantifiers, in Shalom Lappin szerk.: *Handbook of Contemporary Semantic Theory*, Oxford, Blackwell, 65–86.
- Geach, Peter 1968: Subject and Predicate, from Reference and Generality, Cornell University Press, Ithaca, 22–46 in A. P. Martinich szerk.: *The Philosophy of Language*, Oxford, Oxford University Press, 1985, 189–199..
- Kálmán, László 1985: Word order in neutral sentences, in István Kenesei szerk.: *Approaches to Hungarian 1*, Szeged, JATE, 13–23.
- Kálmán László 2002: A mennyiségjelölők jelentéstana, jelen kötetben.
- Kratzer, Angelika 1995: Stage-level and individual level predicates, in Greg N. Carlson – Francis Jeffrey Pelletier szerk.: *The Generic Book*, Chicago, University of Chicago Press, 125–175.
- Krifka, Manfred 1989: Nominal reference, temporal constitution and quantification in event semantics, in Renate Bartsch – Johan van Benthem – Peter van Emde Boas szerk.: *Semantics and Contextual Expressions*, Dordrecht, Foris, 75–115.
- Kuno, Susumu 1972: Functional sentence perspective: A case study from Japanese and English, *Linguistic Inquiry* 3, 269–320.
- Ladusaw, William A. 1994: Thetic and categorial, stage and individual, weak and strong, in Mandy Harvey – Lynn Santelmann szerk.: *Proceedings from Semantics and Linguistic Theory 4*, Ithaca, Cornell University, 220–229.
- Lambrecht, Knud 1994: *Information Structure and Sentence Form*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Maleczki, Márta 1999: Weak subjects in fixed space, *Acta Linguistica Hungarica* 46, 95–117.
- Maleczki Márta 2001a: Határozatlan argumentumok a magyarban, in Kenesei István szerk.: *Igei vonzatszerkezet a magyarban*, Budapest, Osiris, 287–331.
- Maleczki, Márta 2001b: Indefinite arguments in Hungarian, in István Kenesei szerk.: *Argument Structure in Hungarian*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 157–199.
- Östman, Jan-Ola – Tuija Virtanen 1999: Theme, comment, and newness as figures in information structuring, in Karen van Hoek – Andrej A. Kibrik – Leo Noordman szerk.: *Discourse Studies in Cognitive Linguistics*, Amsterdam, Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 91–110.
- Perry, John 1998: Indexicals, contexts and unarticulated constituents, in *Proceedings of the 1995 CSLI-Amsterdam Logic, Language and Computation Conference*, Stanford, CSLI Publications.
- Rott, Hans 2000: Words in contexts: Fregean elucidations, *Linguistics and Philosophy* 23, 621–641.
- Recanati, François 1996: Domains of discourse, *Linguistics and Philosophy* 19, 445–475.
- Sasse, Hans-Jürgen 1991: Predication and sentence constitution in universal perspective, in Dietmar Zaefferer szerk.: *Semantic Universals and Universal Semantics*, Berlin, Foris, 75–95.
- Seuren, Pieter A. M. – Venanzio Capretta – Herman Geuvers 2001: The logic and mathematics of occasion sentences, *Linguistics and Philosophy* 24, 621–657.